

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΤΟΣ Μ' - ΜΑ'

(Ἀνάτυπο)

ΤΟΜΟΣ 24 / 2003

ΜΑΧΗ ΠΑΤΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΟΥ «ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΔΑΠΟΝΤΕ»
ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΕΝΟΣ ΑΙΝΙΓΜΑΤΟΣ

Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου

ΑΘΗΝΑ

2003

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΟΥ «ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΔΑΠΟΝΤΕ»
ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΕΝΟΣ ΑΙΝΙΓΜΑΤΟΣ

Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου

I

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ἔγιναν εὐρύτερα γνωστὰ δύο ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, ὁ «Χρονογράφος» καὶ οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», ὅταν ὁ Κων. Σάθας δημοσίευσε τὸ 1872 τὸ πρῶτο¹ καὶ ὁ Émile Legrand ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα τὸ δεύτερο.² Καὶ οἱ δύο εἶχαν χρησιμοποιήσει τὸ ἴδιο χειρόγραφο, ποὺ μάλιστα παρεῖχε ἐχέγγυα ἰδανικῆς γιὰ ἓναν ἐκδότῃ πηγῆς, καθὼς ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ φερόμενου ὡς συγγραφέα, τοῦ Δαπόντε, μὲ στρωτὴ γραφὴ χωρὶς δυσκολίες στὴν ἀνάγνωσι. Κανένα πρόβλημα λοιπὸν γιὰ τοὺς ἐκδότες: ἡ πηγὴ ἦταν ὑπεράνω ὑποψίας καὶ οἱ φιλολογικὲς τοὺς ἱκανότητες δεδομένες.

Ἡ πατρότητα ὡστόσο τοῦ «Χρονογράφου» ἀμφισβητήθηκε πρόσφατα, ὅταν ἐντοπίστηκε ἓνα ἄλλο χειρόγραφο, ποὺ περιεῖχε τὸ ἴδιο ἔργο, ἓνα χειρόγραφο γραμμένο ἀπὸ ἓναν ἄλλο γραφέα, ἔγκυρο καὶ γνωστὸ γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν πιστότητά του, τὸν λόγιό συλλέκτη τοῦ 18ου αἰῶνα Νικόλαο Καρατζά.³ Ἡ ἔρευνα ποὺ προκλήθηκε κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «Χρονογράφος» —ἢ, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο ποὺ ἀναφέρεται στὰ χειρόγραφα, ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τῆς καὶ τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ»— δὲν ἀνήκει στὸν Κωνσταντῖνο Δαπόν-

1. Κων. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 1-70.

2. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες, Éphémérides Daces*, τ. 1-3, Παρίσι 1880-1888.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀπόκειται σήμερα στὸ Σπουδαστήριον Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Εὐλόγιου Κουρίλα, ὅπου ἔφερε τὸν ἀρ. 5 τῆς μικρῆς συλλογῆς χειρογράφων ποὺ διέθετε· βλ. περισσότερα γιὰ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης Κουρίλα στὴ μελέτη Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος-Π. Δ. Μιχαηλάρης-Μάχη Παῖζ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο ποὺ ἐλάνθανε: τὸ “χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίου Ἀργολίδος”. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζά», *Ἑλληνικά* 45 (1995), 86-88.

τε αλλά στὸν Δημήτριο Ραμαδάνη, ἄγνωστο ὡς τὴ στιγμή τῆς ἀποκάλυψης συγγραφέα, ἀφοῦ ὡς τώρα δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει ἄλλες συγγραφικὲς ἐπιδόσεις του.⁴

Ἐμείναν ὥστόσο κάποια ζητήματα ποὺ δὲν στάθηκε δυνατό νὰ διευκρινιστοῦν, διότι τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχαν χρησιμοποιήσει καὶ οἱ δύο ἐκδότες λάνθανε ἀπὸ τότε ποὺ τελευταῖος ὁ Émile Legrand ἐξέδωσε ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ Δαπόντε «Δακικαὶ Ἐφημερίδες».⁵

Τὸ κεντρικὸ πρόβλημα ποὺ ἀνέκυψε ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενο τοῦ «Χρονογράφου» ποὺ δημοσίευσε ὁ Σάθας δὲν ἦταν ταυτόσημο μὲ ἐκεῖνο ποὺ παρέδιδε τὸ χειρόγραφο τοῦ Καρατζᾶ· κάποιες διαφορὲς μάλιστα ἦταν τόσο καίριες, ὥστε στὴ μορφή ποὺ εἶχε τὸ κείμενο ποὺ δημοσίευσε ὁ Σάθας νὰ διαφαίνεται ἡ ἀπόπειρα πνευματικῆς ιδιοποίησης τοῦ ἔργου. Ἐνα τέτοιο σημεῖο ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ἡ παράλειψη τοῦ χρονικοῦ στίγματος ποὺ συσχέτιζε τὸ συγγραφέα τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» μὲ τὸ σουλτάνο Μεχμέτ Δ': στὸ χειρόγραφο τοῦ Καρατζᾶ, στὸ ὁποῖο, ὅπως εἶπαμε, ὡς συγγραφέας φέρεται ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης, διαβάζουμε στὴν πρώτη κιόλας φράση: «Ἐν ταῖς ἡμέραις μας ἐστάθη βασιλεὺς τῶν Ὁθωμανῶν ὁ σουλτάν Μεχμέτης...»· στὴν ἐκδοχή ὅμως τοῦ Σάθα παραλείπεται ἡ ἀρχὴ τῆς φράσης καὶ ἡ διατύπωση εἶναι «Ὁ σουλτάν Μεχμέτης...». Ὁ Ραμαδάνης ἦταν σύγχρονος τοῦ Μεχμέτ —εἶχε γεννηθεῖ μεταξὺ τοῦ 1665 καὶ τοῦ 1670 καὶ ὁ Μεχμέτ Δ' κατεῖχε τὸ θρόνο ἀπὸ τὸ 1648 ὡς τὸ 1687— ἐπομένως τὸ χρονολογικὸ στίγμα ἀνταποκρινόταν στὰ πράγματα. Ὁ Κωνσταντίνος Δαπόντες ὅμως γεννήθηκε τὸ 1714, 27 ὁλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Ὁθωμανοῦ μονάρχου, ὅποτε ἂν ἡ διατύπωση «ἐν ταῖς ἡμέραις μας» παρέμενε, ἀκύρωνε τὴ δυνατότητα νὰ θεωρηθεῖ ἔργο δικό του.

Οἱ «ὑποπτες» διαφορὲς ποὺ ἐντοπίστηκαν ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα μὲ ὁδήγησαν νὰ υποστηρίξω πὼς πρόδιδαν τὴν πρόθεση τοῦ Δαπόντε νὰ ιδιοποιηθεῖ ἀλλότριους κόπους.⁶ Καθὼς ὅμως δὲν εἶχαμε τὴν ἴδια τὴν πηγή, τὸ

4. Βλ. τὴ σχετικὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ἐνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια», Ὁ Ἐρανιστής 20 (1995), 20–35.

5. Βλ. τὴ σημ. 2.

6. Στὴν Ἰ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση ποὺ ὀργάνωσε στὴ μνήμη τοῦ Ἀλκη Ἀγγέλου ὁ Τομέας Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2002, μὲ τὸν τίτλο *Τὰ ἄφθονα σχήματα τοῦ παρελθόντος. Ζητήσεις τῆς πολιτισμικῆς ἱστορίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς Λογοτεχνίας*, εἶχα συγκεντρώσει καὶ παρουσίασα, χωρὶς νὰ ἔχω ἐντοπίσει ἀκόμα, τότε, τὸ χειρόγραφο, ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ κειμένου ποὺ πρόδιδαν τὴν πρόθεση αὐτῆς τοῦ Δαπόντε. Ἡ ἀνα-

χειρόγραφο δηλαδή που χρησιμοποιήθηκε για την έκδοση, υπήρχε και το άμυδρό, έστω, ένδεχόμενο ο υπεύθυνος για τις αλλαγές στο κείμενο να ήταν ο Σάθας. Κατά συνέπεια, ο έντοπισμός και η μελέτη του χειρογράφου που χρησιμοποιήθηκε στην έκδοση ήταν εκ των ών ούκ άνευ, αφού θα έλυνε τα ζητήματα που είχαν τεθεί.

II

Ο Émile Legrand στην εισαγωγή των «Δακικῶν Ἐφημερίδων» είχε την πρόνοια να δώσει μιὰ ἀρκετὰ λεπτομερὴ περιγραφὴ τῆς χειρογράφου πηγῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξέδωσε τὸ κείμενο: μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ διαπίστωνε ὅτι ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ Δαπόντε. Ἦταν χειρόγραφο μικροῦ 4ου σχήματος, μὲ 46 φύλλα στὴν ἀρχὴ χωρὶς ἀριθμηση καὶ 608 ἀριθμημένες σελίδες. Στὰ 46 φύλλα υπῆρχε πῖνακας τῶν περιεχομένων καὶ οἱ σελίδες 1-99 περιείχαν τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων»· τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε δὲν σημειωνόταν στὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ὁ Legrand συνηγοροῦσε, μαζὶ μὲ τὸν Σάθα, πὼς ἦταν πόνημα δικό του. Οἱ σελίδες 100-114 ἦταν λευκὲς καὶ στίς σ. 115-608 ποὺ ἀκολουθοῦσαν περιέχονταν οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες».⁷

Τὸ χειρόγραφο ποὺ φυλάσσεται στὴ συλλογὴ τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης στὴν Ἀθήνα καὶ φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ K[υριαζῆ] 4 ἔχει ὅλα τὰ κωδικολογικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ μνημονεύει ὁ Legrand. Οἱ σημερινὲς διαστάσεις του, 205 x 170 χιλ., εἶναι βέβαια μικρότερες ἀπὸ τὸ 4ο σχῆμα· ὅμως εἶναι φανερό πὼς μὲ τὴ νεότερη στάχωση ποὺ δέχτηκε τὸ χειρόγραφο τὸν 20ὸ αἰῶνα οἱ διαστάσεις του μειώθηκαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ βιβλιοδέτη. Αὐτὸ τὸ δεδομένο συνδυαζόμενο μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Legrand, «format petit in-4°», ἐπιτρέπει νὰ ξεπεράσουμε τὴ μικρὴ αὐτὴ ἀναντιστοιχία, καθὼς μάλιστα τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα συνηγοροῦν ἀπολύτως: 46 φύλλα ποὺ περιέχουν πῖνακα περιεχομένων, στίς σ. 1-99 βρίσκουμε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», οἱ σ. 100-114 εἶναι λευκὲς καὶ στίς σ. 115-608 περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Ἐπὶ πλέον ὅλο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Kaisáriou Δαπόντε. Εἶναι φανερό πὼς πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε ἀποτελέσει τὴν πηγὴ γιὰ τίς δύο ἐκδόσεις τοῦ 19ου αἰῶνα ποὺ ἀναφέ-

κοίνωση, μὲ τὸν τίτλο «Ἀναζητώντας τὰ ὄρια μιᾶς πνευματικῆς ἰδιοποίησης: θύμα ἢ θύτης ὁ Kaisáριος Δαπόντες;», θὰ δημοσιευτεῖ στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου ποὺ ἐτοιμάζεται.

7. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. VIII-IX.

ραμε, για εκείνο που είχε παραχωρήσει ο κτήτοράς του Γεώργιος Μαυροκορδάτος στον Σάθα και στον Legrand.

III

Πρὶν περάσουμε στη λύση τῶν ζητημάτων που εἶχαμε θέσει, ἄς παρακολουθήσουμε κάποιους κρίκους τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου που ἐντοπίσαμε.

Μία μαρτυρία τοῦ Χριστόφορου Φιλητᾶ, που δημοσιεύτηκε στὴν *Πανδώρα* τοῦ 1859, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε ἕναν παλαιότερο κάτοχο τοῦ χειρογράφου: πρόκειται γιὰ τὸν νομισματολόγο Παῦλο Λάμπρο. Ὁ Χ. Φιλητᾶς περιγράφει κάποια χειρόγραφα που μελέτησε καὶ σημειώνει πὼς ἐλπίζει ὅτι «ὁ φιλόμουσος αὐτῶν κάτοχος Κ[ύριος] Λάμπρος θέλει στήσῃ τὴν προσοχὴν του εἰς ἐκεῖνα, ... ἂν ποτε συλλάβῃ τὴν ιδέαν ἐκδόσεως μέρους αὐτῶν».⁸ Ἀνάμεσά τους καὶ τὸ δηλούμενο ὡς «ΧΕΙΡΟΓΡ. ΙΑ'»), που ταυτίζεται με τὸ χειρόγραφο Κ 4 τῆς Γενναδείου.

Τὸ χειρόγραφο παρέμενε στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου ὡς τὸ 1871. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς πληροφορήθηκε γιὰ τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ, ζήτησε ἀπὸ τὸν κάτοχό του, τὸν Παῦλο Λάμπρο, νὰ τὸ μελετήσει. Τὸν ἐνδιέφερε, διότι ἐτοίμαζε τὴ μελέτη του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», ἡ ὁποία θὰ δημοσιευτεῖ στὴν *Πανδώρα* τὸ 1871, καὶ τὸ χειρόγραφο περιεῖχε βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο. Ὁ Οἰκονόμος σημείωσε στὸ δημοσίευσμά του πὼς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀντλήσε «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Μεχμέτῃ” ... Εὐρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν... Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ, ὅπερ εἶδομεν πρῶην παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡμῶν φίλῳ Π. Λάμπρῳ».⁹ Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο βρισκόταν ὡς τὸ 1871 στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου.

Ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος εἶχε ἐντοπίσει —πιθανότατα καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ— ὅτι ὁ Π. Λάμπρος διέθετε τὸ χειρόγραφο αὐτό, καὶ τὸ 1866 διατύπωνε τὴν ἐπιθυμία νὰ τὸ ἀποκτήσει. Σὲ μιὰ ἐπιστολή του ἀπὸ τὴ Βιέννη, με ἡμερομηνία 29 Μαρτίου 1866, πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο γράφει: «Καὶ ἐπειδὴ περὶ Δαπόντε ὁ λόγος, ποῖαν σπουδαιότητα ἔχει τὸ χειρόγραφον τοῦ Λάμπρου; ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὸ ἀγοράσῃ τις;».¹⁰

8. *Πανδώρα* 9 (1859), 447.

9. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμος, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», *Πανδώρα* 22 (1871), 314.

10. Νίκια Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος (1839-1902).

Τὸ χειρόγραφο τὸν ἐνδιέφερε γιὰ δύο λόγους: ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ἀλλὰ κυρίως διότι περιεῖχε τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες», ἔργο πού ἀναφερόταν στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ προγόνου του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Θεωροῦσε ὅμως πῶς ὁ Λάμπρος, διακεκριμένος νομισματολόγος ἀλλὰ καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων, ἦταν «ἀδιακρίτως ἀκριβός».¹¹ Φαίνεται ὥστόσο πῶς τελικὰ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπέκυψε στὸν πειρασμὸ —καθὼς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου πληροφορήθηκε ὅτι τὸ χειρόγραφο περιεῖχε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν πρόγονό του Ἀλέξανδρο— καὶ ἔτσι τὸ χειρόγραφο πέρασε στὴ βιβλιοθήκη του. Αὐτὸς ἦταν ἄλλωστε πού θὰ τὸ παραχωρήσει στὸν Κωνσταντῖνο Σάθα καὶ στὸν Émile Legrand.

Ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεώργιου Μαυροκορδάτου φαίνεται πῶς ἀπέκτησε τὸ χειρόγραφο ὁ Δαμιανὸς Κυριαζής, γιὰ νὰ περιέλθει, μαζὶ μὲ ἄλλα 31 ἀκόμα χειρόγραφα ἀπὸ τὴ συλλογή του, στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.¹²

IV

Μὲ γνωστὴ πλέον καὶ προσιτὴ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ ἔκδοσι τοῦ «Χρονογράφου», μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα πού εἶχαν ἀνακύψει ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὶς ὑποθέσεις πού εἶχαμε διατυπώσει τόσο γιὰ τὴν πατρότητα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν αὐτουργία τῆς πνευματικῆς ἰδιοποίησης τοῦ ἔργου.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν πῶς ὁ Σάθας ἐξέδωσε πιστὰ τὸ κείμενο πού βρῆκε ἀντιγραμμένο στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε. Οἱ εἰκασίες πού εἶχαμε διατυπώσει γιὰ τὴν «ἀθωότητα» τοῦ Σάθα ἐπιβεβαιώνονται καὶ τῶρα εἴμαστε βέβαιοι πῶς ὅλες τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο τὶς ἐπέφερε ὁ Δαπόντες. Ὅπως εἶχαμε ὑποθέσει, πρόθεσή του δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντας, σιωπηρὰ ἔστω καὶ κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κά-

¹⁰ Ὁ σχολιαστής, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του, Ἀθήνα 1996, σ. 123.

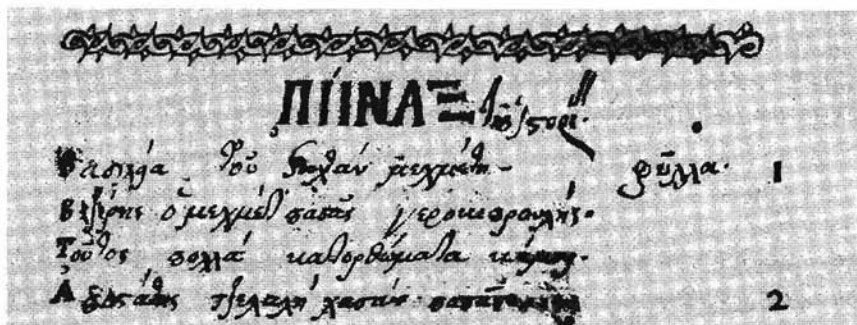
¹¹ Στὸ ἴδιο, σ. 117.

¹² Ἐνα ἄλλο μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ πέρασε στὸ Μουσεῖο Μπενάκη: ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε πού περιέχει τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες»· γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βλ. περισσότερο πιδό κάτω, στὴν ἐνότητα V. Γιὰ τὸν Δαμιανὸ Κυριαζῆ (1890-1948) καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη βλ. ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸ ἔντυπο *Τὰ Νέα τῶν φίλων* [τοῦ Μουσείου Μπενάκη], Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1985, σ. 19 κ.ἑ.

ποια λεκτικά ή πραγματολογικά στοιχεία στα όποια ο συγγραφέας του έργου είχε, κατά τη γνώμη του, αστοχήσει. Όπως δείχνουν οι συγκεκριμένες επεμβάσεις του, πρόθεσή του ήταν να ιδιοποιηθεί το κείμενο του Ραμαδάνη, αρχίζοντας από το σημείο που πρόδιδε ότι το έργο είχε συνταχθεί σε προγενέστερη εποχή.

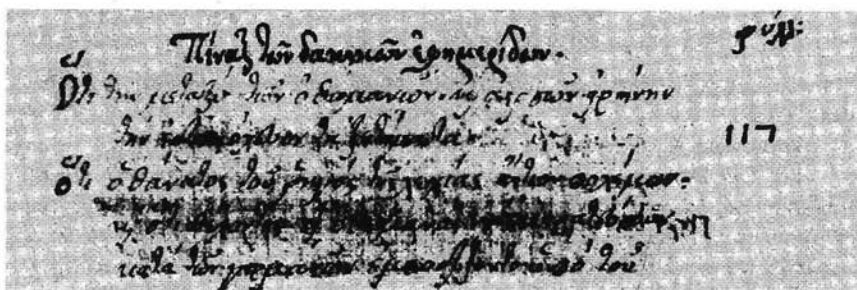
Όσο για την αλλαγή του τίτλου, για το πώς ή «Ιστορία των συμβάντων» έγινε «Χρονογράφος», ή απάντηση υπάρχει στο ίδιο το χειρόγραφο: τα ακόλουθα κωδικολογικά στοιχεία δίνουν τη λύση στο αίνιγμα.

Ο Δαπόντες εγκαινίασε το χειρόγραφό του με έναν έκτενη πίνακα περιεχομένων, ο οποίος αρχίζει στο φ. Ι' με την επιγραφή «Πί(ι)ναξ», όπου

Χφ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. Ι'

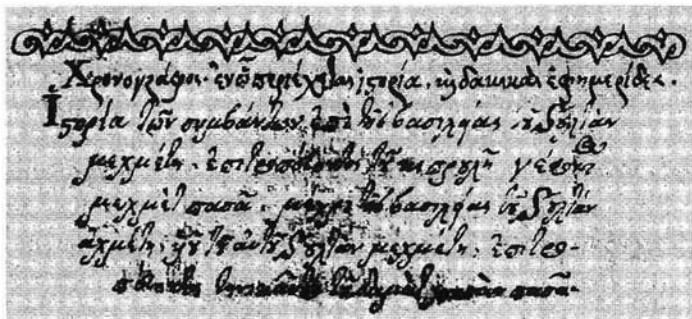
καταγράφονται τα περιεχόμενα και των δύο έργων που περιέχονται στο χειρόγραφο. Κάποιος μεταγενέστερος χρήστης θέλησε να διακρίνει τα περιεχόμενα των δύο έργων· πλάι λοιπόν στη λέξη «Πίναξ» συμπλήρωσε «της 'Ιστορίας», ενώ όταν αρχίζουν τα περιεχόμενα του δεύτερου έργου έγραψε στο επάνω μέρος του φ. VII': «Πίναξ των δακικῶν ἐφημερίδων». Ός έδῶ

Χφ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. VII'

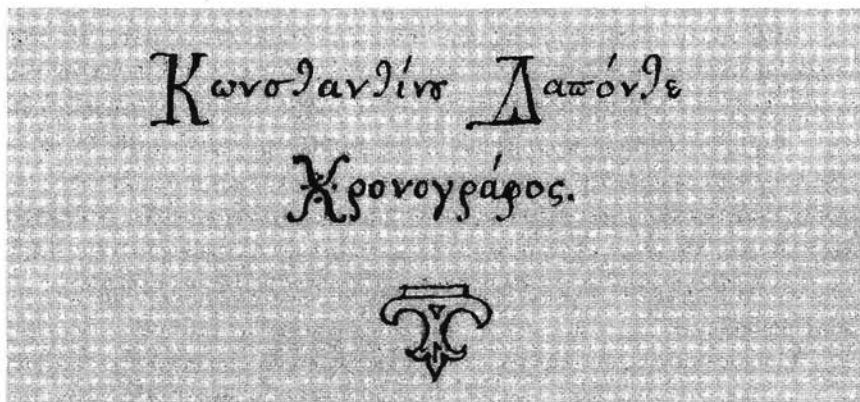
καμία ἀναφορά στὸν ὄρο «Χρονογράφος». Μετὰ τοὺς πίνακες, στὴ σ. 1, ἀρχίζει τὸ κείμενο τοῦ πρώτου ἔργου· ὁ τίτλος του, γραμμένος μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ» καὶ στὴ σ. 115 ὁ τίτλος τοῦ δεύτερου ἔργου: «Δαχικαὶ ἐφημερίδες, ἧτοι συμβεβηκότα τετραετοῦς μάχης Ὁθωμανορρώσων, πρὸς δε καὶ Ἀουστριακῶν, μέχρις ἔτους 1739, συλλεχθέντα ἀπὸ τε πρωτοτύπων γραμμάτων, καὶ αὐτοπτῶν αὐλικῶν τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, αὐθεντεύοντος Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου, παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ ἐκ νήσου Σκοπέλου, δευτέρου γραμματικοῦ τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος, καὶ κονσούλου τῶν Ἰγγλέζων».

Ὁ μεταγενέστερος κάτοχος τοῦ χειρογράφου, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε θελήσει νὰ διακρίνει τοὺς πίνακες περιεχομένων συμπληρώνοντας μὲ τὸ χέρι του συνοπτικὰ τοὺς τίτλους στοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦσε καθένας, εἶχε ἀκόμα μία πρωτοβουλία: θέλησε νὰ προσδιορίσει τὰ δύο ἔργα μὲ μιὰ ἐπιγραφή ἐνδεικτικὴ τοῦ περιεχομένου τους. Ἐγράψε λοιπὸν στὴ σ. 1, ἀνάμεσα στὸ διακοσμητικὸ ἐπίτιτλο ποὺ εἶχε σχεδιάσει ὁ Δαπόντες καὶ στὸν τίτλο τοῦ πρώτου ἔργου, τὴν ἐπιγραφή: «Χρονογράφος, ἐν ᾧ περιέχεται Ἱστορία, καὶ δαχικαὶ ἐφημερίδες». Κάποιος ἄλλος κάτοχος πρόσθεσε ἕνα λευκὸ φύλλο πρὶν ἀπὸ τὴ σ. 1 —τὸ φύλλο ποὺ ἔχει ἀριθμηθεῖ ὡς φ. XLVI— καὶ σημείωσε σὲ αὐτὸ μὲ κόκκινη μελάνη τὴν ἐπιγραφή «Κωνσταντίνου Δαπόντε Χρονογράφος». Τὸ πρῶτο λάθος εἶχε μόλις συντελεστεῖ: ἡ προσγραφή καὶ τῶν δύο ἔργων στὸν Δαπόντε. Θὰ ἀκολουθήσει ὁμως ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους καὶ ἄλλο: ἡ λέξη «Χρονογράφος», ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὸν

Χφ Γενναδείου, Κυριαζή 4, σ. 1

ιστορικό χαρακτήρα καὶ τῶν δύο ἔργων, θὰ ἀποδοθεῖ μόνο στοῦ πρώτο, τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ἡ ὁποία θὰ συνδεθεῖ πλέον ὀριστικά μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε καὶ μὲ τὸν τίτλο «Χρονογράφος».

Χφ Γεναδέλου, Κυριαζή 4, φ. XLVI¹

Ἄς σημειώσουμε πάντως πῶς ὁ πρῶτος ποὺ εἶδε τὸ χειρόγραφο τὸν 19ο αἰῶνα καὶ μᾶς ἔδωσε τὶς πρῶτες πληροφορίες, ὁ Χριστόφορος Φιλητάς, ἦταν προσεκτικὸς καὶ ἀπέδωσε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» σὲ «ἀνώνυμον συγγραφέα», τὸν ὁποῖο διέκρινε ἀπὸ τὸν «συγγραφέα τοῦ Δευτέρου μέρους [τοῦ χειρογράφου] Κωνσταντῖνον Δαπόντε». ¹³ Δὲν ἔδειξαν ὁμῶς τὴν ἴδια προσοχὴ καὶ οἱ ἐπόμενοι μελετητὲς τοῦ χειρογράφου.

Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ δημοσίευσε —στοῦ ἄρθρου του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο— τὴν ἄποψη πῶς ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἦταν ἔργο τοῦ Δαπόντε. Περιγράφοντας τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο σημειώνει: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Μεχμέτ” κλπ. ἦν συνέγραψεν ὁ μακαρίτης Δαπόντες. Εὕρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν τούτου Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ...». ¹⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ Σάθας δὲν ἔδωσε σημασίαν στὴν προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ Φιλητᾶ γιὰ τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ πρώτου ἔργου ἦταν διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν δηλούμενο ρητὰ στὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» Κωνσταντῖνο Δαπόντε. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Legrand, ὅχι μόνο προσυπέγραψε τὸ λάθος τῶν δύο Ἑλλή-

13. Πανδώρα 9 (1858), 446.

14. Πανδώρα 22 (1871), 314.

νων συναδέλφων του, αλλά διέκρινε και φιλολογικού τύπου ένδειξεις που έπικύρωναν την απόδοση τής «Ιστορίας τών συμβάντων» στον Δαπόντε.

Συμπέρασμα: ή πρόθεση του Δαπόντε νά ιδιοποιηθεί τó έργο του Δημητρίου Ραμαδάνη δέν έκδηλώθηκε από τόν ίδιον ποτέ ρητά· δέν συμπεριέλαβε τó έργο στον κατάλογο τών συγγραφών του, τήν «Είδησιν» όπως τόν όνόμασε, μολονότι τόν ένήμερωνε σχολαστικά,¹⁵ ούτε σημείωσε σέ κάποιον σημείο του έργου τó όνομά του, πράγμα που έκανε στην προμετωπίδα τών «Δακικών Έφημερίδων». Όμως τίς άπαιτούμενες προσαρμογές του κειμένου τίς έκανε· αυτό σημαίνει πώς ή πρόθεση ύπρχε και μπόρεσε νά στεριώσει στο έδαφος τής άπροσεξίας τών μεταγενεστέρων και νά ολοκληρωθεί με τρόπο πανηγυρικό, καθώς μελετητές αλλά και ό έκδότης τής «Ιστορίας τών συμβάντων» του πρόσθεσαν έναν άκόμα τίτλο στην ούτως ή άλλως πλουσιώτατη συγγραφική του δράση.

V

Στό σημείο αυτό άς επανέλθουμε στο έργο «Δακικαί Έφημερίδες», στο όποιο σημείωσε ό ίδιος ό Δαπόντες ρητά τó όνομά του. Ό έκδότης του κειμένου αυτού Έ. Legrand είχε ύπόψη του, όπως είπαμε, και ένα δεύτερο χειρόγραφο, αυτόγραφο και αυτό του Δαπόντε, που περιείχε τó ίδιο έργο. Είχε περιέλθει στη βιβλιοθήκη του μεγάλου λογοθέτη του Πατριαρχείου Σταυράκη Άριστάρχη, ό όποιος του τó παραχώρησε νά τó μελετήσει, όταν πλέον είχε ολοκληρωθεί ή έκτύπωση του κειμένου τών «Έφημερίδων» με βάση τó χειρόγραφο Μαυροκορδάτου.¹⁶ Ό Legrand ώστόσο συνέκρινε τά δύο χειρόγραφα — ύποστήριξε μάλιστα πώς τó χειρόγραφο του Άριστάρχη ήταν τó «πρόχειρο» τής τελικής μορφής που περιέχεται στο χειρόγραφο Μαυροκορδάτου— και στην Είσαγωγή τών «Δακικών Έφημερίδων» δημοσίευσε τήν περιγραφή του χειρογράφου Άριστάρχη και σχόλια από τήν άντιβολή τών κειμένων που παρέδιδαν τά δύο χειρόγραφα.¹⁷ Και αυτού όμως του χειρογράφου δέν γνωρίζαμε τήν τύχη. Η περιγραφή ώστόσο που είχε δώσει ό Legrand διευκόλυνε και σέ αυτή τήν περίπτωση τόν έντοπισμό και τήν ταύτιση.

Πρόκειται για χειρόγραφο που πέρασε και αυτό στα χέρια του Δαμιανού Κυριαζή και που σήμερα άπόκειται στη Βιβλιοθήκη του Μουσείου

15. Περισσότερα για τόν κατάλογο αυτό τών έργων του και τή χειρόγραφη παράδοσή του βλ. στη μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ό.π., σ. 32-33.

16. Έ. Legrand, *Δακικαί Έφημερίδες...*, τ. 1, σ. Χ.

17. Τίς διαφορές που έντόπισε ανάμεσα στα δύο χειρόγραφα τίς παρέθεσε άναλυτικά στον Πρόλόγό του, *Δακικαί Έφημερίδες...*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. XII-XXIX.

Μπενάκη, με τὸν ἀριθμὸ 1 στὴ «συλλογὴ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ».¹⁸

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χαρτῶο, τοῦ 18ου αἰώνα, διαστάσεων 209 x 154 χιλ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ φ. V+σ. 54+φ. 2 λευκά+σ. 8+σ. 392+φ. 16 χ. ἀ.+σ. 600+φ. II. Τὸ χειρόγραφο ἔχει διαφορετικὴ δομὴ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου. Τὸ πρῶτο μέρος του περιέχει δύο ἔργα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο: πρόκειται γιὰ μιὰ βιογραφία τοῦ ἡγεμόνα ἀδύλου συγγραφέα, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι ἄλλος, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Legrand, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Δαπόντε.¹⁹ Ἀκολουθοῦν δύο λευκὰ φύλλα καὶ στίς σ. 1-6 ἕνα ἔμμετρο ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου πάλι γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο.²⁰ Στὸ δεύτερο μέρος περιέχονται οἱ «Δαχικαὶ Ἐφημερίδες»: τὸ κείμενό τους ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ σ. 8 ὡς τὴ σ. 391, παρεμβάλλονται 16 φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση, ποὺ περιέχουν τὸν πίνακα τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1739 (αψλθ'), καὶ τὸ ἔργο ὁλοκληρώνεται στὴ σ. 599.

Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ δύο παρατηρήσεις ποὺ προκάλεσε ἡ αὐτοψία τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ. Ἡ πρώτη: πρὶν ἀπὸ τὸν Σταυράκη Ἀριστάρχη τὸ χειρόγραφο πέρασε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου καὶ τρεῖς συμπληρώσεις, στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ πίνακα περιεχομένων ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῶν «Δαχικῶν Ἐφημερίδων», εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα. Ἡ δεύτερη, συνακόλουθη τῆς πρώτης: ὁ λόγιος αὐτὸς Κωνσταντινουπολίτης φαίνεται πὼς διέθετε στὴ βιβλιοθήκη του αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ σὲ ἄλλη περίπτωση εἴχαμε διαπιστώσει.²¹

ΜΑΧΗ ΠΑΙΤΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

18. Ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ δώρησε στὴ Γεννάδειο δώρησε τὸ 1953 δεκαοκτὼ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

19. Ἐ. Legrand, *Δαχικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. XXIX. Τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει στίς σ. τλε'-τνβ' μετὰ τὸν τίτλο «Σημειώσεις εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου».

20. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει ὁ Ἐ. Legrand, *Δαχικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. υμγ'-υμζ'.

21. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ χειρόγραφο Paris. Suppl. Gr. 1375, αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ποὺ σώζει τὸ ἔργο «Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας ἀνελλιπῆς, καὶ λεπτομερῆς, συλλεχθεῖσα καὶ στιχορρηγηθεῖσα παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου»· βλ. Μάχη Παῖτζη-Ἀποστολοπούλου, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. Gr. 1375», *Ἑλληνικά* 49 (1999), 68-69.

